

KÖNYVESPOLC

Kötcse monográfiája

Kötcse...Kötcse... izleljük ezt a különös nevet. Vajon honnan ered? Stirling János, az ismert történész, e monumentális vállalkozás szerkesztője adja meg rá a feleletet. A szóbeli hagyományokkal ellentétben „Kötcse esetében a helységnév magyar személynév eredetű: a kék melléknév -csa képző bokros származéka a személynév, amelyből rövidüléssel és labializációval helységnév lett (Kékcse, Kéccse, Köccse).”

Monumentális ez a monográfia, jeleztük az imént. Monumentális mind terjedelemben, mind kivitelben. A községi önkormányzat kiadásában 1996-ban megjelent, csaknem 900 oldalas kötet öt éves gyűjtő- és feltáró munka eredménye. A millicentenárium kiadványok közül országosan is az egyik legszebb, legnívósabb.

Huszonnyolc szerző munkája ez a könyv. Kötcseiek, kaposváriak, pestiek, pécsiak egyaránt vannak köztük. És a helyek felsorolása nem is teljes. Huszonnyolc szerző, de egy céllal. Amit dr. Feledy Gyula polgármester így fogalmazott meg: „A kötcseiek örökhatyága, a község hozománya ez a könyv.” Vallomás a nagymúltú településről, amit már 1229-ben említenek a források. Kötcse monográfiája nemcsak községtörténet. Sokkal több ennél. Stirling János (aki nemcsak szerkesztő, hanem számos fejezet szerzője is) arra törekedett, hogy a könyv valóban Kötcse információtára legyen. A múlt és a jelen tárháza, amely útmutató a jövőnek is.

A történeti rész a régészeti múlttól kezdve szinte napjainkig követi az eseményeket. Részletesen tárgyalja a török hódoltság korát, a község településtörténetét, a közigazgatás kérdéseit, a népesség alakulását. Fontos adatokat olvashatunk itt Kötcse egészségügyéről is. A gazdaságtörténet kronológiája a XVIII. századig nyúlik vissza. Kiemelten kezeli ez a fejezet Kötcse mezőgazdaságának történetét, de tájékoztatót nyújt a helyi iparról, kereskedelemről, közlekedésről is.

Az egyháztörténet után a művelődéstörténet következik. Olyan jeles személyiségekről is olvashatunk itt, mint Roboz István, az országos hírűvé vált *Somogy* című hetilap főszerkesztője, vagy Kisfaludy Atala, a méltatlanul elfeledett költőnő. Mindkettőjük bölcsőjét Kötcse ringatta. Érzékletes képet kap az olvasó a kötcsei nemesi családok XVIII. és XIX. századi történetéről, a nemesi kúriák építészeti vizsgálatáról. Többek között természetesen a Kazay és az Antall kúriákról is.

Minden községmonográfia lényeges része a néprajz. Színesen elevenedik meg előttünk a helyi népszokások, a népi bölcsességek és szólások. Nem utolsó sorban az, hogy milyen is a kötcsei

ember? A néhai Halász Pál néprajztudós, Kötcse egyik első krónikása szerint „alaptermészete nyugodt, megfontolt, ősi szokásaihoz ragaszkodó.” Külön érdekessége a néprajzi fejezetnek egy jellegzetesen kötcsei népszokás, a *kerbájt*, az evangélikus templomszentelési ünnepség részletes leírása.

Nagyszámú (kiváló minőségű!) kép és bőséges jegyzetapparátus teszi a tipográfiailag is mintaszerű könyvet teljessé. Visszaemlékezésekkel, személyes vallomásokkal zárul a kötet. Elhunyt és élő kötcseiek, elszármazottak idézik föl emlékeiket szeretett szűkebb szülőföldjükről.

Zárjuk ezt a recenziót Kisfaludy Atala 1879-ben született szép sorával: „Mikor a fecske visszatér, akkor az én gondolataim is hazafelé szállnak... Látom szőlőhegyektől körülölelt, hűvös, árnyas völgyedet, napsugártól aranyos halmaidat, látom újra rózsapiros, harmatos hajnalodat s csalogánydalos éjszakáid csillagragyogását...”

Dr. Sipos Csaba

KÖRMENDY JÓZSEF:

Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága (1665-1720)

A Veszprémi egyházmegye múltjából című sorozat 16. köteteként jelent meg Körmendy József veszprémi érseki levéltárigazgató monográfiája, amely egy XVIII. századi jelentős, bár kevésbé ismert püspök életét és tevékenységét mutatja be. A kutatásokat még az 1930-as évek végén kezdte el a szerző, a hazai levéltárak és kéziratárak anyagain kívül felhasználta a bécsi, a római és a vatikáni levéltárakban található forrásokat is.

A piarista rendnek az 1715. évi országgyűlés adott magyar honosságot. A pozsonyi országgyűlés a „kegyes rendet Magyarországra és bekapcsolt részeibe befogadottnak nyilvánítá, de az országgyűlésen való ülés és szavazat nélkül azon kijelentéssel, hogy tisztán világi, az alapítók szabad rendelkezése alatt álló alapítványi birtokokat csupán zálogjog és cím alatt birhatnak.” Ezzel megnyílt a rend számára a szabad fejlődés lehetősége, amit a piaristák ki is tudtak használni. A pozsonyi honosítást jóval megelőzve azonban, elsőként a Felvidéken az 1772-ig Lengyelországhoz tartozó Podolinban (1643), majd Privigyén, Breznóbányán, Pozsonyszentgyörgyön alakult piarista ház és iskola. Az 1700-as évek elején pedig a veszprémi (1711), a váci, a kecskeméti, a pesti, debreceni és szegedi iskolák kezdték meg működésüket.

Veszprémbe 1711. október 25-én érkezett meg Volkra püspök hívására a három piarista: Zajkányi Lénárd, Szolcsányi Imre és Herchl József.

Herchl József lett a püspök gyóntatója és teológusa, Zajkányi Lénárd a gimnáziumi tanár, Szolcsányi Imre pedig a papnövendékek professzora.

Volkra püspök 12 ezer forintos alapítványt hozott létre, amelynek alapító okiratában a következőképpen jelölte meg az ellátandó feladatokat: „...nemcsak Veszprém városának, hanem az egész egyházmegyének épülésére szolgáljanak... s mindent elkövessenek, hogy Bakony erdeinkből a jámbor és jó nevelésben részesült ifjúságnak virága kerüljön ki és az erdei vad cserjékben a jámborságnak és ismereteknek beoltott új hajtásai egykoron a király és a haza számára gyümölcsöző fákká erősödjenek.”

Az iskolaalapító püspök, hiedenrejchsteini gróf Volkra Ottó Ker. János osztrák főnemesi családból származott. Bécsben született 1665-ben. Apja, gróf Volkra Ottó szepesi kamarás 1687-ben magyarországi honosítást kapott. A legidősebb fiú, Volkra Ottó Kristóf is Magyarországra került, Salgótarjánban lett földesúr. A majdnai püspök teológiai tanulmányait Itáliában, a jezsuita pármái egyetemen végezte. Teológiát és egyházjogot tanult, de tudományos fokozatot nem szerzett. Bécsben a Szent István domban 1688-ban alszerpappá, majd szerpappá szentelték fel. 1690-1698-ban az alsó-ausztriai Himberg plébánosa volt. 1698-ban gr. Nádasdy Miklós halála után I. Lipót neki adományozta a pozsonyi prépostságot minden birtokával és jogaival. Két év múlva scardonai választott püspökké nevezte ki a király. Kollonich Lipót esztergomi érsek pedig pozsonyi általános helynökévé tette. Széchényi Pál veszprémi püspök 1710-ben bekövetkezett halála után I. József királytól püspöki és vármegyei kinevezést kapott a veszprémi egyházmegyébe.

Széchényi Pál püspöksége igen gyászos korszaka volt a veszprémi egyházmegyének. A XVIII. századi harcokban falvak, templomok pusztultak el. A településeken nem volt „se templom, se pap, se iskola, se iskolamester.” A püspöki székváros, Veszprém is valóságos romhalom volt Heister generális és szerb harcossai pusztítása után. Volkra püspök legelső bölcs lépése volt a papnevelő intézet, a Szent Anna szeminárium létrehozása. A tizenegy évig fennálló szemináriumban kb. harminc növendék végzett. A papnövendékek tanítását ugyancsak a piaristákra bízta, de maga is tartott számukra előadásokat.

A piaristák letelepítésével és segítségével az elszegényedett, kirabolt települések lakói számára a vallási igények kielégítését és az ifjúság oktatását próbálta megvalósítani. Céljainak elérése azonban számtalan akadályba ütközött. Felekezeti harcoktól sem volt mentes Volkra veszprémi működése. 1710-től egészen 1717. újév napjáig civakodtak a reformátusokkal többek között éppen azokon a házakon, ahová a piaristákat telepítette. Végül a király döntésére fejeződött be a vita, aki a püspök és a katolikusok javára ítélték.

Volkra püspök jelentős tevékenységet fejtett ki a plébániák szervezésében is. A nagy területű egyházmegye minden jelentősebb pontján egy-két plébániát akart állítani. A már meglévőket

megegyesítette, sőt nem csekély anyagi áldozatokkal újakat szervezett, a meglévő 20-30 mellé újabb 20-at.

Nem egyszer védelmeznie is kellett egyházmegyéjét, mert pl. a zágrábi, a győri püspök, az esztergomi érsek is jelentős területeket akart saját egyházmegyéjéhez csatolni. Így nemcsak a protestánsokkal, de a katolikus püspökökkel is hadakozott.

Nemcsak az egyházmegye állapotát kellett rendbe tennie, a gyermekek, a papnövendékek oktatását megindítania, de saját közvetlen környezetét is szinte újjá kellett teremtenie. Amikor Veszprémbe megérkezett, a püspöki rezidencia lakhatatlan volt. Egy részét gabonarakárnak használták, más részében az ételmezési tiszt lakott. Csak III. Károly király rendeletére kapta vissza a palotát. Ő szívvel támogatotta a templomok átépítését, restaurálását, a kényszerből épült sövény- és fatemplomok helyett szilárd anyagból készülő templomok építését is.

Volkra püspök 1710. május 28-án a kinevezési okiratával egyidejűleg főispáni kinevezést is kapott. A királyt ő képviselte a vármegye igazgatásában. Ez az államhatalmi megbízás nem kis feladatot rótt rá: a biztonsági rendeletek végrehajtása, a püspöki rezidencia, a veszprémi vár omladozó falainak helyreállítása, a katonaság ellátása. A fennmaradt írásos emlékek alapján Körmedy József megállapítja, hogy Volkra püspök „...a főispáni kötelességének a legteljesebb mértékben eleget tett. Munkálkodását az igazságosság és lelkiismeretesség jellemezte.”

1712-ben (47 éves korában) a veszprémi székeskáptalannak bemutatta végrendeletét. Ezt 1719-ben egy pótvégrendelet követte. Ezekben felelősségteljesen osztotta fel testvére, Volkra Ottó Kristóf és unokatestvére, Volkra Margit, a piaristák, a veszprémi székesegyház, a szegény plébánosok, a szegények stb. között örökölt és szerzett javait.

A pótvégrendelet bemutatását megközelítően egy évvel élte túl. 1720. december 19-én Pozsonyban, az országgyűlés idején érte a halál. A pozsonyi domban temették el. Így végakarata, hogy a veszprémi székesegyház altemplomában kíván nyugodni, nem teljesülhetett.

A fennmaradt levéltári anyagok szerint jó szónoki és vitakészséggel rendelkezett. Jelentős volt egyházi jogi képzettsége, a hittudományokbeli jártassága. Kiemelkedően érdeklődött a festészet és a tudományok iránt, bár képeinek jegyzékét és a Pozsonyban, Veszprémben és Sümegyen maradt könyvgyűjteményeit a megtalált túlságosan általános jegyzékek alapján nem lehet rekonstruálni.

Körmedy József alapos, tárgyilagos életrajzához Keresztúry Dezső írt előszót, amelyben a monográfia egyháztörténeti jelentősége mellett művelődéstörténeti szerepét is méltatja. A kötetben bőséges jegyzetanyag, irodalomjegyzék, mellékletek – többek között a püspöki kinevezési okirat, végrendelet, leltárjegyzékek, valamint képanyag található.

A Kárpát-medence közlekedési emlékeinek feltárására, megőrzésére 1992-ben alakult Magyar Közlekedési Közművelődésért Alapítvány „Ment-sük meg a kisvasutakat” program keretében csaknem húsz füzetet, s több mint száz képeslapot jelentetett meg, melyek egy részének néprajzi hozadéka is van. A budapesti székhelyű Alapítvány ösztönző hatásának köszönhetően jelent meg a MÁV Rt. gondozásában a Kárpátalja vasúti közlekedésének történetét bemutató impozáns kötet. Európa szívében, a Kárpát medencében fekvő hazánkban a közlekedési útirányokat a Kárpátok hegyei, hágói és völgyei, a folyók iránya, az átkelési pontok, a mocsarak, lápok elhelyezkedése határozta meg. Ennek megfelelően alakult ki az áruforgalmat, s a néprajzi kapcsolatokat is meghatározó hazai közlekedési hálózat, melyet a vasút megjelenése előtt a közutak és folyók alkottak. A közutak többsége az ország középpontjából, Pestről és Budáról kiágazva haladt a hegyvidék felé, a folyók völgyein keresztül érte el a Kárpátok hágóit, s csatlakozott a Kárpáton túli területek útjaihoz. Egészen a XIX. század közepéig – a vasút magyarországi megjelenéséig – a hazai közlekedés meglehetősen fejletlen volt. A pest-váci vasútvonal 1846-os megnyitásával Magyarország is felzárkózott a gőzüzemű vasúttal rendelkező országok sorába, mégpedig az európai kontinensen a tizenegyedik állammént. A dualizmus korában a vasút megteremtette az egységes magyar piacot. A vasúthálózat fejlődése jelentős hatással volt a regionális kapcsolatok alakulására, az áruforgalomra, régi foglalkozásokat szorított vissza, s újakat teremtett. A máramarosi kincstári falvak lakóinak pl. a vasútépítés előtti korszakban a tutajozás biztosított rendszeres kereseti lehetőségét. A vasútvonalak kiépítésével megszűnt a speciális szekereket, hordókat igénylő sófuvarozás.

A magyar vasút fennállásának 150. évfordulója alkalmából megjelent könyv bevezetője megállapítja, hogy Kárpátalja vasúthálózata 1918-ig a történelmi Magyarország vasútjainak szerves részeként, annak hálózatával együtt fejlődött. A terület vasúthálózata eredetileg normál és keskeny nyomtávú vonalakkól tevődött össze. A normál nyomtávú hálózatot 1945 után széles nyomtávúra építették át. A könyv célja, hogy bemutassa a Kárpátalján egykor és ma működő vasutakat, függetlenül azok nyomtávolságától, tulajdonosától, üzemeltetőjétől.

Kárpátalja területén az első vasútvonalat 1872-ben a Magyar Északkeleti Vasút vezetése alatt nyitották meg. Megfelelően a magyarországi összképnek a vasúthálózat Kárpátalján is gyorsan bővült, további vonalakat nyitott a Máramarosi Sóvasút, a Taraczvölgyi Helyi Érdekű Vasút, a Borszavölgyi Gazdasági Vasút, az Ungvár-Vajáni Helyi Érdekű Vasút és később a Magyar Királyi Állami Vasutak. (1887-1919). Az első sóvasút 1880-ban készült el, Sókamara és Aknaszlatina között.

A Kárpátok hágóján átvezető első vasútvonalat a Latorca völgyében a MÁV építette 1887-ben.

A dualizmus korának áttekintését követően a szerző bemutatja a Csehszlovák Államvasutak, a Kárpátukrán Vasutak, a MÁV (1938-1945), a Szovjet Vasutak az Ukrán Vasutak kárpátaljai történetét. Izgalmas fejezetben külön kerülnek tárgyalásra a keskeny nyomtávolságú erdei, – gazdasági – és ipari vasutak. A kőtetből kiderül, hogy virágkorát a kárpátaljai vasút a dualizmus korában élte, a csehszlovák korszakban pl. új vonal nem épült, csupán a régi vonalakat korszerűsítette a cseh kormányzat.

A néprajzos szakemberek érdeklődésére is számot tartó köteteket közel harminc térkép, nagyszámú fénykép, táblázat és egyéb illusztráció teszi teljesebbé. (MÁV Rt. Bp. 1996)

Udvari István

PETERCSÁK TIVADAR:

A képes levelezőlap története

Petercsák Tivadar könyve igényesen szerkesztett kiadvány, a szerencsi Zempléni Múzeum gyűjteményéből készített képeslap-történeti állandó kiállításához kapcsolódik.

A gyűjtemény világviszonylatban is jelentős. Kialakulásáról Petercsák Tivadar A képeslapok gyűjtése című fejezetben számol be, kiemelve a mai gyűjtemény alapjául szolgáló, dr. Petrikovits László orvos kollekcóját. A szerző több helyen kitér a képeslapok nyújtotta gazdag, szinte kimeríthetetlen művelődéstörténeti ismeretanyagra, annak kortörténeti-és dokumentumértékére, s nem mulasztja el felhívni a történeti-, helytörténeti-és néprajzi kutatók, építészek figyelmét hasznosításukra.

A hazai képeslapok egyik első és rendszeres kiadója, Klökner József és Péter székesfehérvári könyv-, zenemű és papírkereskedő, újságkiadó volt a múlt század végén és századunk elején. Klökner Péter szenvedélyes fotós lévén 1879-ben nagyon szép felvételeket készített Székesfehérvárról, és azok egy rész ránk is maradt. Később is erősen kötődött a fotózáshoz, képeslapjaik egyrészt nyilván saját fotói alapján készítették. Fényképező cikkeket Fő utcai üzletük még az 1920-as évekig árusított. Ők adták ki 1889-től *A Képes Levelező-lap* című, magyar és német nyelvű havi lapot, amelyben a képeslapokkal és a képeslap-gyűjtéssel foglalkoztak, azt szervezték. Lapjukat Petercsák Tivadar is forrásként használta. Jól el volnánk tehát, fehérváriak, látva korai képeslapokkal, kiállítások rendezésekor, a századfordulós városképet vizsgálva azonban nem boldogulunk a szerencsi gyűjtemény segítségével nélkül.

Petercsák Tivadar tanulmányának nagy erénye, hogy felesleges tudományosokdástól mentesen, szinte csevegő stílusban ismerteti meg olvasóit a képeslap történetével, ezzel párhuzamosan válogat a szerencsi múzeum anyagából, s elemzi

azt. Megismerkedünk a képeslap előzményeivel, a technikai: fotós és nyomdai eljárásokkal, a legkorábbi kiadványokkal, az azokon megjelenő témákkal, a képeslaptechnika és a témák hazai változatosságával, értékeivel. Ezzel szinte észrevétlenül ismétéljük át a múlt század közepétől napjainkig a kultúrtörténetet, a művészeti stílusokat és törekvéseket, a technikai újításokat, a legfontosabb gazdaságtörténeti változásokat, a politikai eseményeket s még nagyon sok más: hiszen mindez megjelenik mint téma, vagy mint törekvés a képeslapokon.

Nagyon helyesen világít rá a szerző arra, hogy a képeslap a századfordulótól egyre jellemzőbb tömegtermelés egyik első terméke, s mint reklámhordozó később annak egyszersmind gerjesztője is. A képeslap történetében tanúi vagyunk annak, ahogy az emberek nagy tömegei érdeklődni kezdenek a nagyvilág, a világpolitika, az érdekes-újserű dolgok és általában a szűk körön kívüli kapcsolattartás iránt: a századforduló emberének látóköre, érdeklődése és élettere is kitágul. Ebbe a folyamatba tragikusan illeszkedik a századelő kívándorlási hulláma, majd az I. világháború, mely addig hihetetlen tömegeket mozdít ki lakóhelyük határából. Nem véletlen tehát, hogy szerzőnk a képeslap virágkorában a XX. század első negyedét tartja. Ez a hatalmas képeslap-forgalom, amellyel hírt adtak, információt, üzenetet közvetítettek magukról és az új helyekről is, illetve az útonlevő maga is gerjesztője lett a turizmus fejlődésének.

Szerzőnk minden lehetőséget megragad, hogy a képeslapok hangulatát értékelhesse: képes bemutatni a századelő szalonjainak albumokba rendezett anizsait és a humoros vagy az érzélgős, mondhatni giccses lapjait egyaránt. Titka nem más, mint az, hogy mindegyiket kordokumentumként értékeli, s hozzá a társadalmi környezetet is igyekszik bemutatni.

Gazdag, élvezetes, nézhető és olvasható, ugyanakkor tudományos igényességű könyvként ajánlom Petersák Tivadar könyvét a történet, néprajzos szakemberek és kultúrtörténeti érdeklődésű olvasók figyelmébe. (Herman Ottó Múzeum-Dobó István Vármúzeum, Miskolc-Eger, 1994. 158 old.)

Demeter Zsófia

„Fodor Pista kiskönyvtára”

Nem igen akad pártja annak a vállalkozásnak, amely Jászakóhalma polgármesterének, Fodor István Ferencnek a nevéhez kötődik, aki 1994 óta írja és jelenteti meg saját költségén 10-12 oldalas kis zsebfüzeteit. A feldolgozott témák: a község rövid története, az utcák, terek névadóinak ismertetése, a helyi rendszerváltás krónikája, a jász-redempció vonatkozásai, határrészek, dűlők nevei, a község belterületének áttekintő térképe, címerének és zászlajának ismertetése és egy életrajzi kislexikon. A sorozat játékos-kedves címe: Fodor Pista kiskönyvtára.

Eddig nyolc „kötet” jelent meg. Mindegyik címlapján ott díszleleg a halmon álló marcona alapító, Jákó vitéz, aki egyik kezében egy levágott török fejével „díszített” kardot emel a magasba, másik kezében pedig a jász-kürtöt tartja.

A könyvecskék változatos tartalmuk, olvasmányos stílusuk miatt is méltán tarthatnak számot érdeklődésre, elsősorban a községben és a környék településeiben. A szerző-polgármester igazi népművelőként szolgálja ezekkel a műveivel is a szülőfalu megismertetését, a jász-öntudat erősítését, a Haza egy darabjának igazi birtokba vételét.

Ennek kapcsán érdemes elgondolkoznunk azon is, hogy hányszor hiányoljuk mostanában az önzetlen polgárerényeket, idézzük méla nosztalgiával az egykori nagy mecénásokat, a Széchenyieket, Festeticseket és nemes társait, akik máig maradandó kulturális értékeket teremtettek a köz javára. Persze keveseknek adatik meg, hogy manapság könyvtárat, főiskolát alapítson vagy hársfasort ültessen, de a meddő sóhajtozás helyett egy-egy facsemete elültetésére, nemes alapítványi kezdeményezések támogatására talán többeknek lenne ma is lehetősége. Sőt talán még olyan „minimecenaturára” is, mint amelyből Fodor Pista kiskönyvtárával ilyen nagyszerű példát adott. Valószínűleg más települések lakói is örömmel olvasnának saját községükről, saját elődeikről, saját magukról. Ehhez persze sok Fodor Pistára lenne szükség ebben a kis hazában!

Dr. Tóth József

RÓNAI BÉLA: Zselici nyelvátlasz¹

Kissé megkésve, de talán még nem túl későn szeretnénk fölhívni a Honismeret olvasóinak figyelmét egy gazdag tartalmú kiadványra, Rónai Béla Zselici nyelvátlaszára. Némi iróniával azt is mondhatnánk, hogy ez a pár év kessedelem nem is tűnik olyan nagyknak, ha figyelemmel kísérjük a könyv sorsát a kézirat elkészülésétől a megjelenésig. „Habent sua fata libelli”, idézi a szerző Terentius Mauritiust az előszóban az alkalomból, hogy tíz évig pihent asztalfőökben a gyűjtött anyag, mert pénzhány miatt nem talált kiadóra. Pedig Deme László ajánló sorai szerint „Rónai Bélának ez a munkája tudományos értékű és tudománytörténeti jelentőségű mű.”

Miért? Elsősorban azért, mert a magyar nyelvjáraskutatás egyáltalán nem bővelkedik nyelvátlaszokban. Sok dialektológus szakember megfogalmazta már azt a kívánalmat, hogy a Magyar nyelvjárások atlasza mellett készüljenek minél nagyobb számban olyan regionális atlaszok, amelyek egy-egy mikrotáj nyelvi jelenségeit térképezik föl teljes hálózatsűrűséggel. Ezt az

¹ Nyelv földrajzi vizsgálatok a Zselicben. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja és a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Pécs, 1993. 628. old.

elvárás a legmesszebbmenőkig kielégíti a Zselici nyelvátlasz, mert gyűjtőterülete a Dél-Dunántúl egy viszonylag jól körülhatárolható földrajzi tájegysége, nyelvi anyaga pedig átfogó képet nyújt a déli ő-ző nyelvjárasterület egy részének hangtani, alaktani és szóképzési jellegzetességeiről.

A több évtizeden át tartó anyaggyűjtés során a szerző bejárta a szorosabb értelemben vett Zselic 40 faluját. Ezek a kutatópontok adják az atlasz törzsananyagát, amelyet kiegészít még további 16 falu nyelvi adata a közelebbi és távolabbi környékről, mintegy kontrollképpen, annak bizonyítására, hogy a foltárt nyelvi jelenségek hatóköre milyen messzire terjedhet. Településenként megkérdezett 10-15 személyt, adatközlőit főként az idősebb generáció köréből válogatta. A szelektálásnak több oka is van: egyrészt a 60-80 év közöttiek beszélnek még viszonylag zavartalanul az archaikus nyelvjárást, másrészt pedig ők tudtak hiteles választ adni azokra a néprajzi vonatkozású kérdésekre, amelyek a nyelvi értékükön túl a vizsgált táj anyagi és szellemi kultúrájáról is értékes információkat nyújtanak.

E rövid ismertetésben még felsorolni is nehéz lenne azokat a témaköröket, amelyek az 524 térképlapon előkerülnek. A szerző szerint „fellelík a teljes népi műveltséganyagot”, a házat és környékét, a lakás és a konyha berendezését, a táplálkozást, a gazdálkodást, a növénytermesztést, állattenyésztést, a természetet és vadon élő növényeket, a család életét, ünnepeket, szokásokat, hiedelmeket és még sok más mindent. A címszavak kiválasztásának szakszerűségét bizonyítja az is, hogy a néprajzi témakörökön belül kellő számú példaanyag áll rendelkezésre a terület hangtani és alaktani jelenségeinek a bemutatására is. Szociolingvisztikai hitelességű képet kapunk az ő-zés bomlási folyamatáról, a kettőshangzók állapotáról, a *v* zöngésítő hatásáról, a szótagzáró *l* kieséséről, az igeragozásról, főnévragozásról és a szóképzés módjairól.

Találomra pillantsunk bele néhány térképlap anyagába. A mocsári gólyahírnek (158), annak a sárga virágnak, amelyik tavasszal a réteken nyílik (*Caltha palustris* L.), meglehetősen sok elnevezése van a Zselicben: *zsibavirág*, *csibevirág*, *békavirág*, *nyúlóvirág*, *nyuszóvirág*, *nyuszóvirág*, *gólyavirág*, *csilgavirág*, *sárgavirág*, *sárvirág*, *lúkácsvirág*, *popotyvirág*, *gólyavirágtejeske*, *zsibadóglasztó*, *lótálpúf*, *tavaszká*; három, németek által lakott településen pedig: *vineplume*, *hozepuse*, *osztrepuse*. A felforralt savóból készült leves neve (57): *kudari*, *kudarileves*, *keszöce*, *katraboca*, *habarék*, *savóleves*. A disznó vakbele, amelybe tölteléknek tesznek disznóöléskor (114): *kata*, *katája*, *katakönyöke*, *ördöganyja*, *papzsák*, *gömböc*, *kömpöc*, *vastagbél*, *engnál*.

Rónai Béla atlaszának különleges érdeme az, hogy a puszta adatközlésen kívül terjedelmes tanulmány is található benne, amely már mintegy feldolgozása, értékelése a gyűjtött anyagnak. Szakemberek és más érdeklődők számára is tanulságosak többek között a diglossziához kapcsolódó megfigyelései, amelyekben az adatközlőtől kapott

számos információ alapján élethűen írja le a nyelvjárás fokozatos visszaszorulását és a köznyelvi norma egyre erőteljesebb érvényesülését. A magyar-német bilingvizmus vagy kisebb részben a magyar-német-horvát trilingvizmus elemzése is figyelemre méltó részre a tanulmánynak, amelyhez a XVIII. század elejétől fokozatosan betelepített idegen ajkúak szolgáltatott adatokat.

A formailag is szép kiállítású, gondosan szerkesztett könyv értékes gyarapodása a népi kultúra szakirodalmának.

Balogh Lajos

MUKICSNÉ KOZÁR MÁRIA:

A magyarországi szlovének néprajzi szótára

A napjainkban mintegy 5 000 főt számláló hazai szlovén (régibbi nevén *venéd*) népcsoport igen sajátos, s a Kárpát-medence népi kapcsolatainak szempontjából rendkívül fontos helyet foglal el Magyarország néprajzi palettáján. Ez az egyetlen őslakos nemzeti kisebbség, amely már a magyar honfoglalás előtt letelepedett a Kárpát-medence nyugati részén, s jelentős szerepet játszott mind a pannóniai termelési hagyományok átadásában, mind pedig az észak-itáliai és dél-német területek műveltségei elemeinek közvetítésében. Az Árpád-korban – a Murántúlról, a szlovén Stájerországból és a horvát területekről – újabb csoportjaikat telepítették át a ciszterciek, de nyelvük és műveltségük homogénvé vált. Anyagi kultúrájuk számos közös vonást mutat a hasonló táji feltételek között élő magyarságéval.

A XX. század határmódosításai és népmozgásai egészében átrendezték a történelmi Magyarországon élt szlovénység helyzetét és kapcsolattrendezését. Legnagyobb összefüggő csoportjuk az osztrák és a szlovén határ köré ékelődve helyezkedik el, Szentgotthárdról és a Rábától délre; délen és nyugaton az országhatár, keleten pedig magyar községek (Máriaújfalú, Farkasfa és Szalafő) határolják. A trianoni döntés következtében 9 szlovén település maradt Magyarországon, ezeket a Szentgotthárd környéki falvakat Szlovéniában *rábai*, *rábamenti* szlovéneknek emlegetik. (Alsószőlnök, Apátistvánfalva, Felsőszőlnök, Orfalu, Permise, Rábatótfalu, Ritkaha, Szakonyfalva, Ujbalázsfalva). Somogy vármegyébe a Murántúlról telepedtek szlovének: a XVII. században katolikusok, a XVIII. században evangélikusok. Az említettekén kívül szétszórtan élnek szlovének Győr-Moson-Sopron megyében, Budapesten és az ország más vidékein.

Az információk jó része *Kozár Mária* friss munkájából származik, aki – számos tanulmány és két önálló kötet után – ezúttal a magyarországi szlovének néprajzi szótárát jelentette meg. A kötet szakmai értékét rendkívüli módon növeli, hogy szerzője organikusan van jelen az anyaországi, szlovéniai kutatásokban is, s munkáit a két

területen egységes szempontrendszer szerint végzi: a szótár a szlovének XX. századi életmódját egészében vizsgáló közös program keretében készült. Ugyanakkor a szerző a magyarországi szlovének XX. századi néprajzi örökségét tárgyalja, s anyagának elsődleges forrása a recens gyűjtés, az idősebb nemzedékek tudása. A kötet nem csupán a szlovén és a magyar néprajz nyeresége, hanem igen fontos és hasznos „honismereti” kézikönyv is, ami a helyi oktatást is segítik. Ebben a minőségben is dicséri a magyar és a szlovén tudományos és kulturális összefüggést, s hangsúlyozza annak távlatait.

Kozár Mária szótára 36 témacsoportban dolgozza fel a magyarországi szlovének anyagi, szellemi és társadalmi műveltségét, s ebből több mint 300 szócikk ad közre. A szlovén címszavak szerinti betűrendben követik egymást a gazdálkodás, a kézművesség, a kereskedelem, közlekedés és szállítás, az építkezés és lakáskultúra, a táplálkozás, textil- és viselet, a családi élet, a népi jog, a játékok, a néphit és népszokások, a népköltészet, a néprajz, népzene és -tánc, a népművészet és más területek címszavai. A magyar szócikkek közvetlenül követik a szlovént, a kötet végén magyar és szlovén mutató segíti az eligazodást. Bőséges a kötet irodalma is, de a szócikkek végén is történik utalás a legfontosabb könyvészeti adatokra.

Természetes, hogy jó 300 szócikk elsősorban mutatóanyag lehet egy csoport hagyományos népi kultúrájából, s ebben az összefüggésben kritikus a szócikkek kiválasztása. Nem lehet ezen a helyen feladatunk ennek mérlegelése, de szembevetendő, hogy a szerző ebben a kérdésben két szempontot követ: az életmód, ünnepek, szokások, terminusok műveltségjelző szerepe mellett a korábbi irodalom specifikusnak tartott témaköréit is beemeli a reprezentáns anyagba. Egészében jól tükröződik a kiválasztásban a topográfiai és tematikai egységesség igénye, s bizonyos, hogy az anyag egészében tanulságosan vehető össze a néprajzi atlasz(ok) lapjaival. Nem csupán további címszavakkal bővíthetők tehát a szerző által reprezentánsnak tartott műveltségi elemek, hanem érdekes feladatot ígér azok regionális elterjedését is megvizsgálni. Tanulságos azonban, hogy a *hajdina*, a *köles*, a *rigászás* stb. kifejezések mellett ott szerepel az *autó*, az *autóbusz* és a *kerékpár*, ami jelzi, hogy a szerző nemcsak az archaikus elemeket gyűjti, hanem nyomon követi a változásokat, a polgárosodás folyamatát is.

A további részletek felemlítése inkább egy szakfolyóirat hasábjain indokolt. Ezen a helyen elsősorban példaként érdemes felhívni a figyelmet Kozár Mária szótárára, jóllehet annak megszületését a vizsgált csoport sajátos jellege indokolta. Csak reménykedhetünk abban, hogy az elkövetkező évek és évtizedek segítik a Kárpát-medencében az anyaországok és a kisebbségben élő népcsoportok műveltségének egységes, azonos szempontú kutatását, hasonló eredményességgel mint az Szlovénia és Nyugat-Magyarország között folyik. (Monošter-Szombathely, 1996.)

Viga Gyula

VARGA SÁNDOR:

A szlovéniai magyarok műkedvelő tevékenysége 1920-1970

A szlovéniai magyarok a Szlovén Köztársaság északkeleti részén, Lendva és Muraszombát környékén élnek huszonkilenc nemzetiségileg vegyes lakosú településen. Trianon után 13 067 magyart számláltak itt meg, akiknek maradékai e században már ötödik hazájukban élnek, anélkül, hogy falvaikból elmozdultak volna. 1919 augusztusától 1941 áprilisáig a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz tartoztak, s az akkori hatalom igyekezett akadályozni a magyarok anyanyelvi művelődését. 1941-től 1945-ig újra Magyarországhoz tartoztak a Muravidék magyarjai. Ezekben az években lelkes közművelődési munka folyt körükben, amit Jugoszlávia szövetségi köztársaságaként a háború után Szlovénia is támogatott. Egészen a hetvenes évekig pezsgő kulturális élet jellemezte az itteni magyarok falvakát. Ekkor részben a televízió hatására, részben a budapesti és a szabadkai színházak előadásai miatt elsorvadt a műkedvelő mozgalom, amely napjainkban ismét erőre kapott, föléledt.

Varga Sándor a fellelhető írásos dokumentumok (plakátok, kéziratok, újságcikkek) és idős adatközlők visszaemlékezései nyomán huszonkét település műkedvelő csoportjainak tevékenységét gyűjtötte össze és dolgozta föl munkájában. Lendva, Hidvég, Gyertyános, Göntérfa, Pártosfalva, Husszúfalva, Kapca, Szentlászló és a többi falu színjátszói, énekesei és táncosai nyelvük és kultúrájuk védelmében nemcsak a darabok megtanulását és a tálolás fáradsalmait vállalták, hanem ha kellett szlovénül is betanultak darabokat, hogy a hatalom fura kívánságainak eleget tegyenek. Többnyire lelkes pedagógusok voltak a munka irányítói az ifjúsági szervezetekben és az önkéntes tűzoltóegyletekben. Iskolai tantermekben, pajtákbán mutatták be azt a kilencvenhat színművet, amelyek között akadtak gyengék, közepesek és értékesek is. Helyben többnyire kétszer játszották a darabokat, amelyeket azután kerékpáron és szekéren elvittek a környező községekbe is.

A szerző nagyon sok tényt, adatot, nevet és dokumentumot mentett meg az utókorak, ezeket színvonalasan, módszeresen dolgozta föl. Művét a bemutatott darabok címjegyzékével, a felfhasznált irodalommal és az adatközlők névsorával fejezi be. A szép kiállítású kötet száznál több fotót közöl előadásokról, színjátszó- és tánc csoportokról és énekarokról. Szlovén és német nyelvű összefoglaló zárja az értékes művelődéstörténetet. (Győr, Hazánk Könyvkiadó, 1995.)

Tuba László

RATKÓ LUJZA:

„Nem úgy van most, mint vót régen...”

A tánc mint tradíció a nyírségi paraszti kultúrában.

Ratkó Lujza könyve igen nagy terepmunka és gyűjtés eredményeképpen jött létre. Lényegében három nyírségi faluban kutatott: Bököny, Geszteréd, Érpatak, de kutatási eredményei túlmutatnak ezen falvak határain. Bevezetőben csak annyit kell említeni, hogy ezzel a könyvvel (s talán Balázs Gusztáv nemrégiben megjelent cigánymonográfiájával), nagy adósságot törleszt a magyar néptánc kutatás, mivel a Karsai Zsigmond monográfia óta, tánc kutatással foglalkozó könyv nem jelent meg.

Mennyiben rendhagyó és mennyiben hagyományos Ratkó Lujza könyve? Miben ad újat, miben lép túl az előző évtizedek munkásságain? Talán nem érdemtelen megemlítenem, hogy Ratkó célkitűzése, miszerint a táncot a paraszti kultúra egészéből kiindulva lehet megismerni, igazán dicséretre méltó. Bevezetőjében a szerző érzékelteti azokat a hiányosságokat, amelyet már mások is felvetettek (Könczei Csilla, Kúrti László) a tánc kutatással és a tartalmi-funkcionális, morfológiai elemezések néven ismert magyar iskola hibáival kapcsolatban. Ratkó a táncot a paraszti „tradíció szerves részeként” akarja vizsgálni. Ebben majdnem, hogy kulturális antropológiai vonalat követ. Azonban a célkitűzéseinek csak részben megfelelő műben a szerző sok olyan dolgot kijelent, amit sem bizonyítani nem tud, sem alátámasztani hozott példái alapján. Nézzük őket sorra.

Már a bevezetőben olyan kijelentéseket tesz a szerző, amellyel nem tudok teljesen egyetérteni. Tánc történeti megjegyzése, miszerint a XIV-XV. századtól a párostáncdivat felváltotta a közösségi jellegű, egyöntetűen járt táncokat (16 old.), nem feltétlenül fedi a valóságot. Jól tudjuk, hogy a branléknak és a bassa danse-oknak is voltak páros, illetve csoportos formái. Igaz, hogy a gagliardok és a volták szolisztikus táncokként kerültek be a tánc történeti irodalomba és, hogy az individualizmus felé kényszerítették előadóikat, azonban a fegyvertáncok és a pástortáncok az ókori tánc kultúrában is megvoltak a csoportos, közösségi táncok mellett. Ezek folytonossága nem szűnt meg, hisz gondoljunk csak a magyar és a kárpát-medencei hajdú tánc divatosságára a XV-XVI. században. Továbbá kár, hogy a szerző olyan iskolák hatása alá került, amelyekkel vagy nem tud mit kezdeni, vagy nem ért teljesen. Gondolok itt elsősorban, azokra a kijelentéseire, amelyekkel csak összezavarhatja a (szimbolikus, ezoterikus iskolákban nem járatos) olvasót. Egyetértek: Mircea Eliade könyvei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kutató a mozgáskultúra szimbólumrendszerét elemezhesse, de ezt nem úgy, ahogyan a szerző akarja, mindenképpen ráerőltetve ezt az elemzési modellt anyagára. A tér szakrális szerepe, a kozmikus és a hagyomány összefoglalása csak úgy fogadható el, ha azt nemcsak a kutató külső szemüvegén keresztül látjuk, hanem, éppen el-

lenkezőleg, ha azt a paraszti tudat (vagy tudatalatti) ésszerűsítése is bizonyít. Az olyan kijelentések mint pl. a nyírségi falu és a hátsó-indiai falu organikus kapcsolatai a múlttal és a jellel, bár nem idegenek tőlem teljesen, ha az rendszeres kutatás és elemzés eredményei alapul, azt az érzést keltheti az olvasóban, hogy Ratkó Lujza teljesen mást olvas ki a magyar paraszti tánc kultúrából, mint ami benne rejlik. Ilyen bizonyítékokat azonban hiába keresünk könyvében.

A „negyvenöt éves szocialista zsákutca” sem annyira egyöntetű bizonyíték a hagyományos tánc kultúra kihalására, mint ahogy azt a szerző kijelenti. Sokban el lehet, és el is kell marasztalni a szocializmust, pláne a paraszti a kultúra megcsonkításában és felszámolásában, de egy bizonyos fajta néptáncmozgalom (sőt a tánc-házmozgalom) és a mai tánc kutatás is a létező szocializmus egyik kulturális mellékterméke. Viszont megint saját maga alatt vágja a fát a szerző, amikor kijelenti: ha a szocializmus nem történik meg Magyarországon, akkor, hasonlóan a nyugati „intenzív civilizációs folyamatok”-hoz (?), a paraszti kultúra akkor is elhalt volna. Nem hiszem, hogy ezt így, Ratkó Lujza is komolyan gondolja.

Lehetne még vitatkozni a szerzővel olyan kiteteleken, mint például a tradíció organikus fejlődése(?), „a megnyilvánuló kontinuitás”, a „tradicionális ember”, a népi kultúra „organikus egésze” stb., de nyilvánvaló számomra, hogy ezen mondatok csak a szerző (talán szerkesztők?) önkritikai hiányából fakadhatnak. Egyetlen egy ilyen fogalom nincs tisztázva és értelmezve, holott ezek a kifejezések mind-mind egy könyvnyi kérdést vetnek fel.

Mondjuk ki nyíltan: nincs szükség ebben a könyvben semmiféle erőltetett filozófiai gondolatmenetre, Ratkó antropológiai eszme-feltalálásokra. Mert Ratkó Lujza könyve *kitűnő gyűjtés eredményein alapuló, példamutató táncmonográfia*. A szerző akkor adja tudásának legjavát, amikor nem ő beszél s elemz, hanem hagyja adatközlőit beszélni, tőlük közölve minél több értékes adatot. A nyírségi parasztemberek egyszerűségével megfogant, de ugyanakkor a paraszti ész logikáján csiszolódott mondatok, mind mind helytállóak, és közlésre érdemesek. Gondolok itt azokra a részletekre, amikor a nyírségi emberek gondolkodása szerint kapjuk meg a tánc velejét. Igen, itt valóban jól, s jól csinál a szerző. Azt adja, amit Martin György is megírt 1977-es *Táncos és a zene* című dolgozatában, hogy szükség van minél több olyan adatközlésre, amelyben a táncos beszél és saját maga eszmeiségét hagyja kibontakozni szavakban.

Különösen figyelemreméltó a geszterédi Keserű János színessége. De érdekes az érpataki Rózsai Ferencné is, aki szépen és szabatosan mondja el a táncról véleményét. Jónak tartom még a tájszavak szótárát, valamint a táncról közölt kifejezések közlését is. Kellemes meglepetést okozott az a figyelem, amit a szerző a fényképeknek szentelt. Sok olyan felvételt közöl, amelyet nem hivatásos fényképészek, hanem családtagok és falusiak

készítettek. Ezek elemzése és értékelése talán egy másik tanulmányt is megérdemelne. Közölhetetlen viszont egy pár, hivatásos tánckutatók által készített (!) 1950-es évekbeli fénykép. Kár volt ezeket betenni a könyvbe, még akkor is, ha ezek „archív” felvételeknek számítanak. Alapos munkára vall még az a gazdag és sokban páratlan, elsőként közölt zenei dallamtár is, melynek darabjai szintén a szerző saját gyűjtéseiből származnak. A rekonstruált viseletrajzok sajnos gyengék és (néprajzusként) elfogadhatatlanok, viszont jó, hogy táncírással közölt táncfolyamatok is megjelentek a könyvben.

Mindent összevetve: Ratkó Lujza műve mér-földkő. Jelzi, hogy mit kell, mit lehet, és azt is, hogy mit nem szabad csinálni. Sokban tisztelet illeti, hisz könyvét valójában helyi kiadásként ünnepehetjük. Vaskos tanulmánya meggyőzően bizonyítja, hogy Ratkó Lujza jó és alapos gyűjtő. A kritikai észrevételeket fenntartva, csak gratulálni tudok a szerzőnek. (Nyíregyháza-Sóstófürdő, 1996)

Dr. Kürti László

